

Els llibres de text de Primària: motor del canvi o fre a la innovació?

Joan E. Cantarero*

El debat sobre els manuals escolars és una de les polèmiques més antigues en el si del pensament pedagògic i entre els sectors més innovadors del professorat. L'omnipresència —al llarg del temps i en tota mena de contextos— d'aquest instrument didàctic no ens ha de fer oblidar la controvèrsia latent sobre la naturalesa i l'ús d'aquests materials educatius. Com ja se sap, la literatura pedagògica és pròdiga en crítiques envers aquesta mena de materials. En aquest sentit, BINI (1977) denunciava que:

«L'escola dels llibres de text és sempre una escola autoritària. En

* Joan E. Cantarero Server és mestre i pedagog. Membre del Moviment de Renovació Pedagògica «Escola d'Estiu del País Valencià (comarques centrals)». Ha exercit com a professor de Primària en distintes escoles i ha dut a terme recerques sobre llibres de text i materials curriculars. En l'actualitat és a la Secció de Primària del Servei de Formació Permanent del Professorat de la Universitat de València.

Adreça professional: Servei de Formació Permanent (Universitat de València). C/ Amadeu de Savoia, 14. 46010 València. Tel.: 96 362 00 61. Adreça electrònica: joan.cantarero@uv.es

primer lloc, comunica un saber i l'imposa, fa obligatòria una veritat (...). Si els únics mitjans disponibles són els llibres de text, no tenim punts de referència per a la verificació» (*ibid.*, pàg. 34).

FREINET també es va pronunciar amb duresa respecte dels llibres de text:

«el nostre anatema no es refereix als llibres, les virtuts dels quals mai no arribarem a enaltir prou, sinó als llibres com ara els *manuals escolars* per a l'estudi i el treball escolar, «digestos» sense horitzó, especialment escrits tenint en compte programes i exàmens» (FREINET, 1980, pàg. 43).

Fins i tot un autor com KUHN (1990), des de la filosofia de la ciència i referint-se als manuals científics, els injuriava com a deformadors de la realitat i del coneixement científic:

«els llibres de text són vehicles pedagògics per a la perpetuació de la ciència normal (...) comencen truncant el sentit dels científics sobre la història de la seva pròpia disciplina i, tot seguit, proporcionen un substitut per a allò que han eliminat» (*ibid.*, pàg. 214).

Tanmateix, el llibre de text ha desenvolupat un paper preponderant en la definició del tipus d'ensenyament que s'ofereix als escolars al nostre país. Un dels manuals per a la planificació curricular a l'EGB de més èxit reflectia aquest fenomen en els termes següents:

«la major part de professors programen les activitats escolars i preparen les seves tasques basant-se gairebé exclusivament en els llibres de text que han seleccionat entre les diverses editorials» (ROTGER, 1982, pàg. 299).

Per aquest motiu, a l'hora de plantejar una revisió de l'estat de l'ensenyament primari hem considerat oportú dedicar una atenció específica a examinar els llibres de text en aquesta etapa educativa, ja que, presumiblement, són els materials que més influeixen en la configuració final del currículum.

La Reforma i l'ús dels llibres de text

L'aplicació de la Reforma educativa en curs hauria d'haver contribuït a canviar la situació que es criticava més amunt, arraconant aquesta mena de textos i promovent una forma substancialment diferent de plantejar l'ensenyament. Una reforma que propugna un currículum obert i flexible, l'autonomia pedagògica dels centres i dels docents, la investigació i el treball en equip del professorat, la participació de l'alumnat, la globalització en l'ensenyament i l'aprenentatge significatiu, la construcció dels coneixements per part dels estudiants i l'atenció a la diversitat, etc., xoca radicalment amb un model didàctic que giri entorn del llibre de text.

Tanmateix, en l'actualitat, el pano-

rama als centres escolars no sembla haver canviat substancialment:

«El *llibre de text* constitueix un recurs didàctic de primer ordre a l'aula, on s'utilitza de manera quotidiana i gairebé universal. En la major part d'aules, la metodologia es dirigeix i es guia a través dels llibres de text, dels quals se segueixen fidelment les lliçons i els exercicis de cada tema. En aquest sentit, el primer que fa el professor o professora en començar una explicació és demanar que llegeixin el text» (GUERRERO, 1996, pàg. 232).

Hi ha diversos treballs i estudis recents sobre la situació de l'ensenyament primari que confirmen la persistència de l'ús continuat dels llibres de text (LLEDÓ, 1999; PAREDES, 1998; ROGERO, 1997; TIANA, 1998). El problema seria general en tot el sistema educatiu, i assoliria fins i tot àmbits en els quals no esperaríem trobar-lo:

«existeix entre el professorat d'Educació Infantil una gran dependència dels materials imposats per les editorials (...), en una etapa en què, més que en cap altra, el professorat pot desenvolupar el currículum de la manera més lliure i oberta» (TRUEBA, 1997, pàg. 35).

Els manuals escolars han canviat després de la Reforma?

Si reconeixem la persistència de l'ús massiu dels llibres de text, a pe-

sar de les expectatives en sentit contrari que podria haver suscitat la Reforma, convindrem sens dubte en la necessitat de revisar i valorar la qualitat dels textos escolars que s'han anat publicant en els darrers anys. Atès que tots o la major part asseguruen que han assumit els plantejaments pedagògics més innovadors, és una tasca imprescindible comprovar si aquesta afirmació és real o si, per contra, és només retòrica i amaga els enfocaments didàctics i les mancances i deficiències dels manuals escolars més tradicionals.

Hi ha un nombre creixent d'investigacions que van abordant l'anàlisi dels llibres de text des de diferents angles. Alguns estudis els han examinat des d'una dimensió epistemològica, considerant com enfoquen el treball científic o la manera d'exposar els continguts acadèmics de l'àmbit de l'ensenyament de les ciències. Es posen en relleu importants limitacions i errors dels textos: una visió rígida i estàtica de la ciència, com un cos tancat de coneixements; el paper secundari i simplement il·lustratiu dels experiments, que no serviren per convèncer els alumnes, sinó que aquests haurien de creure per fe, per l'argument d'autoritat; la imatge simplista de la ciència que transmet el tipus d'il·lustració que sol utilitzar-se, figuratiu i concret, etc. En el camp de les ciències socials hi ha també línies d'investigació que s'han centrat a examinar determinats temes, revelant els biaixos o la visió deformada que es transmeten de determinats fets. D'altres treballs continuen preocupant-se per la difusió que fan

els manuals d'estereotips socials discriminadors de les dones o de determinades minories socials.

Un tema més innovador en el camp dels materials curriculars és l'estudi dels principis didàctics que els orienten. Més concretament, s'han portat a terme investigacions valorant fins a quin punt uns materials són fidels a alguns dels postulats de la Reforma. Per exemple, existeixen ja diversos treballs que discrepen del fet que la major part dels textos escolars hagin incorporat realment els plantejaments constructivistes. En aquest sentit, MAINER (1995) afirmava que, tot i la permanent apel·lació al model didàctic constructivista, «es tracta, no obstant això, d'un 'constructivisme' reduït a simples llocs comuns, gairebé a tics» (*ibid.*, pàg. 94). La seva investigació ofereix dades poc favorables respecte a la concordança dels nous llibres de text amb altres objectius o lemes de la Reforma, com ara el d'un currículum obert i flexible.

La major part de la investigació en aquest camp s'ha ocupat d'estudiar algun aspecte concret, amb algun criteri d'anàlisi bastant específic o sobre alguns continguts molt delimitats. No obstant això, en algun cas s'ha proposat una valoració global dels nous textos escolars. La tesi doctoral de GARCIA PASCUAL (1996) realitzava una anàlisi dels llibres de text de la Reforma en els cicles primer i segon de Primària. L'autor considerava una sèrie de dimensions: la flexibilitat, globalització, transversalitat, aprenentatge significatiu, atenció a la diversitat, etc. Seria impossible resumir

aquí, ni tan sols breument, els resultats que obtenia; apuntarem únicament que les seves conclusions donen testimoni que els llibres de text elaborats per les editorials més utilitzades responen en línies generals a les demandes formals de la Reforma, tot i que amb significatius incompliments en alguns aspectes (excessiu dirigisme sobre els docents, absència d'activitats grupals o manca de connexió amb l'entorn).

La tesi doctoral de PARCERISA (1996) pretenia avaluar també els llibres de text editats a Catalunya per als cicles primer i segon de Primària, considerant una àmplia sèrie d'indicadors: les intencions del material, l'àmbit d'aplicació, el grau de disciplinarietat amb què s'organitzen els continguts, la naturalesa i tipologia d'aquests continguts, l'enfocament de l'avaluació, les activitats... La investigació proporciona una valoració global dels textos de les diverses editorials, en la qual alguns apareixen com a molt adequats als plantejaments curriculars de la Reforma (el 24 % dels materials), d'altres com a no adequats o amb dèficits molt notables (el 22 % dels materials) i la resta com a parcialment adequats, amb alguns dèficits.

Materials curriculars i treball docent

Com veiem, a partir dels botons de mostra que hem presentat, i se-

guint la literatura genèrica sobre llibres de text i materials curriculars, les opinions respecte a l'avaluació dels textos escolars no són unànimes, i tampoc no ho són les opinions sobre el grau en què condicionen l'ensenyament i la tasca docent. Per obtenir més informació sobre aquestes darreres qüestions estem portant a terme uns estudis sobre els materials que han publicat les principals editorials. No pretenem realitzar una anàlisi completa dels nous manuals escolars, una tasca, evidentment, d'excessiva envergadura. En aquest estudi hem focalitzat la indagació sobre aquells factors o aspectes dels manuals que més relació tenen amb l'obertura i la flexibilitat curricular, perquè aquestes característiques són, segons el nostre parer, les que més influeixen en la definició de com es configura la intervenció dels docents en el desenvolupament del currículum.¹

Òbviament, tots els elements i les dimensions que es puguin analitzar en un llibre de text incideixen sobre la forma en què els ensenyants portem a terme la nostra feina, però és sobretot el grau d'obertura o de tancament amb què es presenten els materials la variable que influirà en ma-

(1) Aquesta qüestió, l'autonomia del docent en la seva tasca, és una preocupació que compartim amb altres autors (Conrteras, 1997). Ens sembla alarmant, en una època en què tant es pregona la professionalització docent, la poca atenció que es posa als llibres de text, una eina de treball molt especial, d'ús generalitzat en totes les àrees i etapes del sistema educatiu.

jor mesura per restringir o ampliar les possibilitats d'intervenció dels professors.

Com que la nostra anàlisi no té unes pretensions d'exhaustivitat, ni perseguim uns resultats generalitzables, sinó que cerquem una millor comprensió d'aquest problema tan complex, hem delimitat l'objecte de la investigació a un nivell determinat, cinquè de Primària, i a una àrea exclusivament, la de Coneixement del medi.² Només aspirem a obtenir una informació rellevant sobre una qüestió que pensem que no ha estat gens explorada: com, a través de quins mecanismes, els llibres de text estan condicionant la tasca dels docents.

En principi ens ocuparem dels textos de les dues editorials que es considera, generalment, que tenen una major quota de mercat: Anaya i Santillana.³ L'estudi tindrà en compte tot el paquet curricular que compon la proposta: el llibre de l'alumne, la guia didàctica o llibre del professorat, així com els quaderns de treball o d'altres recursos (fitxes, carpetes de materials...) que l'editorial pugui presentar per al desenvolupament de l'ensenyament en l'àrea i el nivell esmentats.

L'elecció dels criteris i indicadors s'ha basat en els esquemes d'anàlisi de materials curriculars més remarcables de què disposa-

vem,⁴ prioritzant aquells aspectes als quals atribuïm més incidència en la qüestió que subratllàvem abans: l'obertura curricular, un factor directament connectat amb l'autonomia i la professionalitat docent, tal com hem dit fins ara. Els criteris més importants que hem emprat es presenten tot seguit, paral·lelament a la síntesi que oferim dels resultats.

Analitzant els llibres de text

La proposta que l'editorial Anaya va presentar per a cinquè de Primària en l'àrea de Coneixement del medi proporcionava els materials següents: el llibre de l'alumnat, un «quadern de treball» i una «carpeta de materials» (amb vuit fitxes per realitzar determinades activitats que s'indiquen a la guia). A més a més, als professors se'ls facilita la *Proposta didàctica* (guia didàctica amb orientacions, solucions de les activitats i un bon nombre d'activitats addicionals) i un altre exemplar anomenat *Programació i avaluació* (que conté la programació didàctica: llista d'objectius, continguts de cada tipus i criteris d'avaluació, i també suggeriments concrets per realitzar l'avaluació de l'alumnat en cada unitat). Amb aquest document, el professorat té resolta l'exigència oficial de disposar d'una

(2) En concret, l'objectiu de la investigació són els llibres de text publicats entre els anys 1994 i 1997, els primers quatre anys d'implantació de la Reforma en aquest nivell.

(3) En el País Valencià: Santillana/Voramar.

(4) En particular els que han proposat Gimeno (1988) i Martínez Bonafé (1992)

programació didàctica; és una feina que ja li han donat feta els autors del llibre de text.⁵

Santillana/Voramar presenta el llibre de l'alumnat en tres volums, i els proporciona també un *Quadern de pràctica* (equiparable al de l'editorial anterior). Sota el nom de *Guia i recursos*, l'editorial ofereix al professorat una guia didàctica per orientar-lo en l'aplicació d'aquest projecte didàctic. El contingut d'aquesta guia és semblant al de la guia d'Anaya; només podríem apuntar que conté un nombre molt menor d'activitats addicionals.

En tots dos casos, el nucli de la proposta el constitueix el llibre de text de l'alumnat, que reuneix els trets més comuns en aquest tipus de publicacions. El *paquet curricular* es presenta sense cap altra mena de recurs documental o material de suport al desenvolupament de l'ensenyament. També en tots dos casos es tracta de materials exclusivament per al nivell educatiu de cinquè, i hi ha uns altres paquets diferenciats per a sisè. En les primeres pàgines dels textos s'identifica les persones que han elaborat cada projecte, però no s'ofereix cap

informació sobre la filiació pedagògica o professional dels autors. Tampoc no es facilita cap dada respecte a una possible experimentació o avaluació dels materials que es presenten.

Després d'aquesta succinta presentació dels dos projectes editorials que examinem, passem de seguida a detallar la informació que hem obtingut en aplicar-hi els criteris d'anàlisi que fem.

1. *Format de presentació*

Tots els materials, tant del professorat com de l'alumnat (exceptuant la carpeta de fitxes d'Anaya), es presenten sota el format habitual del llibre de text: com a volums enquadernats amb les fulles cosides, en els quals se succeeixen una xifra determinada d'unitats i temes numerats. No disposen de cap mena de recurs, espai o possibilitat material que promogui o faciliti el fet que el professor o professora hi inclogui més continguts o activitats o transformi l'estructura o la seqüenciació que té la proposta. Quant a l'estructura física i el format de presentació, per tant, són uns materials tancats, que no afavoreixen la manipulació lliure i creativa per part del professorat.

2. *Justificació teòrica*

En cap dels dos casos no s'inclou en la proposta una mínima fonamentació epistemològica, pedagògica o didàctica. No hi ha cap justificació teòrica respecte al model d'aprenen-

(5) Aquesta editorial, tal com ocorre a Santillana/Voramar, disposa també d'un disquet amb el Projecte curricular per a l'etapa. Suposadament, caldria tenir-ho en compte en una anàlisi com la que estem portant a terme, però tant la desvinculació existent entre aquests projectes i els diversos materials que editen, com el fet que el professorat no utilitza els projectes curriculars per desenvolupar el currículum, ens porten a no considerar-los com un recurs pedagògic integrat en els paquets curriculars que examinem.

tatge, els continguts seleccionats o la metodologia que s'empra. En la guia d'Anaya, al començament, i al llarg de tres pàgines, es resumeixen els principals lemes de la Reforma (les àrees de l'educació primària i les seves finalitats, la diferenciació entre els tres tipus de continguts, els temes transversals, etc.); però es tracta en realitat d'un simple recordatori dels eixos de la Reforma educativa en curs a Espanya, i l'equip autor del text no hi incorpora cap consideració pròpia que expliqui l'orientació epistemològica, pedagògica o de qualsevol mena que inspira els materials.

3. Finalitats dels materials

Tampoc en les guies didàctiques d'una i altra editorial no hi figura una referència respecte a les possibles finalitats o objectius generals que persegueix la proposta. Només es detallen els objectius específics que es plantegen per a cada unitat; no es declaren les fites educatives més globals que es volen assolir amb el llibre de text en qüestió.

La guia de «programació i avaluació» d'Anaya proposa en total 79 objectius per a tot el llibre de text. Ja es pot deduir que són de caràcter bastant específic.⁶ La inclusió juntament amb cada objectiu de diversos criteris d'avaluació, molt precisos, assegura que s'in-

terpretin correctament. El desenvolupament del contingut al llarg dels temes, i sobretot, els exercicis que es preparen per a l'alumnat, mostren així mateix com el desenvolupament del currículum s'estructura entorn d'objectius bastant concrets d'aprenentatge. L'examen de la programació evidencia que els objectius d'aprenentatge ja han estat completament determinats i seqüenciats pels autors del llibre. No s'observa cap mecanisme o procediment que faciliti al professorat incloure-hi d'altres objectius al marge dels que han estat preestablerts.⁷ Tanmateix, hi ha aspectes, com la doble pàgina il·lustrada amb què s'inicia cada unitat en el llibre de l'alumnat, que permeten una utilització bastant flexible d'aquesta proposta. D'altra banda, l'abundància de suggeriments i activitats que proporciona la guia didàctica permetria al docent una certa capacitat, si no de crear, almenys sí de triar en el desenvolupament curricular.

Pel que fa al projecte de l'editorial Santillana/Voramar, en el resum inicial la guia defineix 30 objectius per al conjunt del text. Per la quantitat i pel perfil general podríem pensar que som més a prop d'una proposta de finalitats obertes o, fins i tot, d'un model *de procés*, enfront del clàssic model d'objectius, que sol contenir una àmplia llista d'objectius d'aprenentatge de caràcter molt precís.

(6) En trobem alguns com ara: «Definir ecosistema», «Descriure la funció respiratòria» o «Diferenciar, en les plantes, saba bruta de saba elaborada».

(7) Creiem que només la introducció del suggeriment de realitzar un quadern de camp pot facilitar al professor o professora el desenvolupament d'altres fites d'aprenentatge addicionals.

Tanmateix, quan es llegeixen els objectius formulats es veu que, en realitat, sí que s'aproximen bastant a l'esmentat model d'objectius.⁸ També en aquest cas el desenvolupament de les unitats mostra com la proposta de treball pretén que l'alumnat assoleixi el domini d'aquells objectius. Així mateix, les preguntes que s'ofereixen com a suggeriments per a l'avaluació revelen d'una manera ben patent quins són els objectius que estructurin el material, que consisteixen principalment en l'aprenentatge de definicions i d'altres tipus d'enunciats o formulacions (classificar, explicar característiques, enumerar elements d'un conjunt...) de tipus conceptual (tot i que en les declaracions de la proposta s'incloguin també objectius procedimentals i actitudinals).

D'altra banda, ni una guia ni l'altra no incorporen cap consideració sobre el tipus d'alumnat o de context a què es dirigeixen o per als quals serien més adequats aquests materials curriculars. No s'hi inclou, tampoc, cap idea ni suggeriment per utilitzar aquesta proposta en altres contextos o amb altres alumnes diferents d'aquells per als quals s'ha elaborat de manera preferent. No s'observa en el material cap estratègia o mecanisme per afavorir la connexió del programa educatiu proposat amb el PEC, PCC o la pro-

gramació pròpia del centre, del cicle o del professor.

4. Selecció i organització del coneixement

Ni una proposta ni l'altra no ofereixen mai la possibilitat d'itineraris curriculars alternatius, ni preveuen cap mena d'opcionalitat. Les unitats es presenten completament desenvolupades, amb una proposta didàctica acabada i tancada; no s'ofereixen mai vies diferents per abordar el tractament d'un tema.⁹ Tampoc no es proposen activitats alternatives que realment siguin vàlides per a alumnes amb ritmes d'aprenentatge diferents dels de la majoria del grup classe. Com a activitats addicionals —per a tot el grup o, especialment, per als alumnes que requereixen un programa de treball diferenciat— la guia incorpora, per a cada epígraf del llibre de l'alumnat, un parell d'activitats de reforç i un parell d'activitats d'ampliació. No obstant això, no es tracta d'activitats diferents de les que figuren en el llibre de l'alumnat, sinó que solen ser de la mateixa naturalesa, i es proposen tasques poc innovadores i escassament desafidores des del punt de vista cognitiu.¹⁰ Actuarien, en realitat, com a banc d'ac-

(8) «Adquirir els conceptes bàsics de medi ambient i ecosistema», «Adquirir un concepte científic de matèria i energia» o «Conèixer les institucions de la Comunitat Valenciana i la seva composició i funció» són objectius bastant precisos, amb un significatiu grau de concreció.

(9) Només en el text de Santillana/Voramam hem localitzat dues activitats en què, a la guia didàctica, es proposa al docent triar entre diverses opcions per desenvolupar-les.

(10) Les activitats de desenvolupament o d'ampliació de Santillana/Voramam solen tenir un abast més ampli —encara que no sempre—; s'encarrega a l'alumnat realitzar tasques de més envergadura, amb un grau de complexitat superior.

tivitats extra per si el docent necessita donar més feina al grup o a algun alumne en particular. En general, per tant, les propostes examinades no contribueixen a ajudar el docent a adequar el currículum a la diversitat de l'alumnat.

Ambdós llibres de text perfilen amb una precisió absoluta els continguts que han d'aprendre els alumnes en cadascuna de les unitats, seguint una seqüència perfectament definida. L'extensió de la informació que es transmet mitjançant el llibre de l'alumnat, més el reforç que representen les activitats i les preguntes que es proposen per a l'avaluació —i també els resums amb què el text d'Anaya destaca les qüestions més essencials—, configuren un programa de treball que no afavoreix que el docent hi inclogui nous continguts.

5. Estratègies d'ensenyament

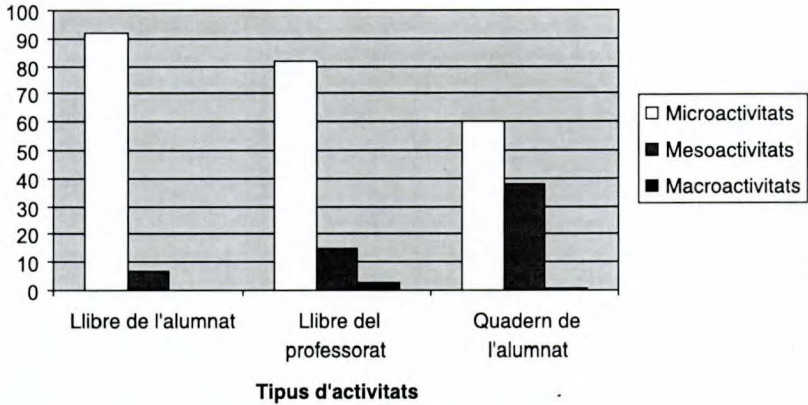
Tot i que els dos llibres de text disposen d'una gamma reduïda de seccions o epígrafs diferents —alguns dels quals permeten un plantejament més obert del currículum—, la seqüència didàctica bàsica consisteix a oferir a l'alumnat text informatiu seguit d'unes quantes activitats la finalitat principal de les quals és promoure la retenció del nucli essencial d'aquest passatge que se'ls ha presentat. En la major part del material s'empra, bàsicament, la mateixa estratègia docent: transmissió d'informació, exercitació d'aquests coneixements i correcció dels exercicis. Es pretén, així, que l'alumnat memoritzi unitats fragmentàries d'informació de caràcter conceptual —princi-

palment. Tot i que aquestes unitats estan connectades entre si pel fet de formar part d'un esquema lògic de continguts, l'aprenentatge de cadascuna es produeix de manera parcial o atomitzada, i s'espera que s'integrin conjuntament en la xarxa de significats de l'alumnat.

Tots dos textos comparteixen, per tant, un model didàctic de naturalesa transmissora, amb una estructuració rígidament predeterminada. La dimensió poc extensa dels textos informatius que figuren en el llibre de l'alumnat i la senzillesa del llenguatge emprat revelen que es preveu que l'alumnat utilitzi directament aquest material, sense la mediació necessària de la intervenció del docent. Succeeix el mateix amb les activitats, en què el professor pot ser útil per resoldre dubtes, però només és imprescindible per corregir els exercicis (tasca per a la qual se li facilita també un solucioniari). La funció prioritària que es prescriu per al docent, per tant, continua sent explicar els textos del llibre de l'alumnat i corregir les activitats, tasques de molt poca complexitat, per a les quals no cal una gran competència professional.

La lectura de les orientacions que ofereixen les guies revela que la seva pretensió principal és dir al docent com ha de conduir l'explicació del tema que es tracta.¹¹ Tot seguit, en altres apartats, es diu al professor

(11) L'ús freqüent del mode imperatiu en les orientacions que proporciona als docents la guia de Santillana/Voramar («Indiqueu...», «Expliqueu...», «Comenteu...», etc.), posa en relleu subtilment el to amb què el llibre de text es dirigeix a l'ensenyant.

GRÀFIC 1. *Abast de les activitats (Anaya)*

com ha de corregir les activitats de l'alumnat i quines preguntes pot emprar per avaluar. Es manifesten clarament, doncs, les funcions que aquesta proposta assigna al docent: explicar els continguts predeterminats pel text i controlar l'aprenentatge que en fan els escolars. Queda ben patent com es continua conferint a l'ensenyant un rol subsidiari del llibre de text, al servei d'una òptima implementació de la proposta didàctica que presenta l'editorial.

6. Proposta d'activitats

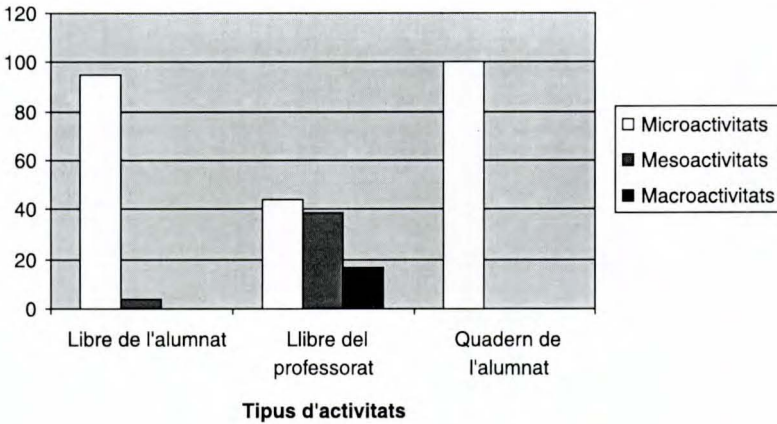
Els aspectes o les dimensions que podríem analitzar pel que fa a les activitats són múltiples, però ens detindrem només en els tres que ens semblen més rellevants per a la doble qüestió que ens ocupa: el grau d'obertura curricular de les propostes i la mesura en què

aquestes potencien o deterioren la professionalitat docent. Per aconseguir-ho, observarem l'abast o extensió de les activitats, el grau de directivitat que manifesten i, finalment, la forma d'agrupament que es preveu per realitzar-les.¹²

Pel que fa a l'*abast de les activitats*, la proposta didàctica que presenta l'editorial Anaya es caracteritza per un predomini molt elevat de *microactivitats* o petites tasques d'aprenentatge, totalment desconectades entre si; per la gairebé inexistència de *macroactivitats*¹³ —que es redueixen a un o dos suggeriments de sortides extraescolars en cada unitat—; i per un nombre molt reduït de *mesoactivitats* o activitats d'extensió mitjana (amb l'excepció del quadern de treball, on aquestes activitats tenen una presència molt destacada) (vegeu gràfic 1).

(12) Hem examinat separatament les activitats que es proposen en el llibre de l'alumnat, les del quadern de treball i les que aporta la guia didàctica.

(13) Grans activitats de disseny obert, que exigeixen una organització específica del grup per portar-la a terme i la realització de la qual s'estén al llarg de més d'una sessió de classe.

GRÀFIC 2. Abast de les activitats (Voramar)

El balanç global de la proposta curricular de Santillana/Voramar és bastant semblant al d'Anaya. Ens trobem, no obstant això, amb la diferència que, mentre que en el cas d'Anaya el *quadern de treball* estava més equilibrat, amb el material de Voramar això succeeix en la guia didàctica (vegeu gràfic 2).¹⁴

Quant al *grau de directivitat*, la proposta didàctica d'Anaya es caracteritza per un alt predomini de les activitats *tancades*,¹⁵ amb l'excepció del quadern de treball, que conté força activitats *obertes* (vegeu gràfic 3 pàg. 330).

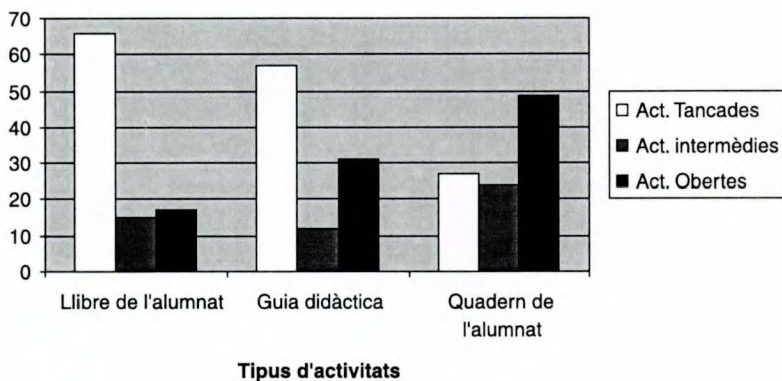
El balanç conjunt de la proposta didàctica de Santillana/Voramar en termes globals no difereix en gran mesura del d'Anaya. Predominen considerablement les activitats *tancades*, amb l'excepció de la guia didàctica, en què, entre les escasses activitats que es proposen hi ha un percentatge elevat d'activitats *obertes* (vegeu gràfic 4 pàg. 331).

Sobre el *tipus d'agrupament* que es propugna, el panorama encara és més negatiu. La proposta didàctica d'Anaya es caracteritza per un predomini altíssim o gairebé absolut d'activitats *individuals*, amb una presència molt reduïda d'activitats *grupals* i inexistència, pràcticament, d'activitats *en equip* (vegeu gràfic 5 pàg. 331).

En valorar la proposta didàctica que presenta l'editorial Santillana/Voramar cal diferenciar entre la guia, d'una banda, i el llibre de l'alumnat i el quadern, d'una altra. Aquests dos últims materials es caracteritzen per un predomini gairebé absolut d'activitats *individuals* i per la pràctica ine-

(14) Els gràfics indiquen freqüències relatives, per poder establir comparacions entre ambdós projectes. És important ressaltar que la guia de Santillana/Voramar ofereix moltes menys activitats addicionals (només n'hem pogut registrar 79 al llarg de tot el text).

(15) Sovint a la guia s'ofereixen respostes predeterminades fins i tot per a les preguntes de detecció d'idees prèvies (vegeu les pàg. 8, 25, 40... del llibre del professorat).

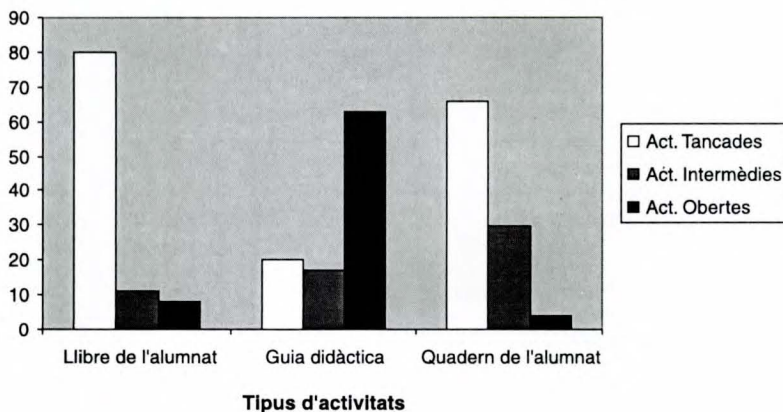

GRÀFIC 3 *Directivitat de les activitats (Anaya)*

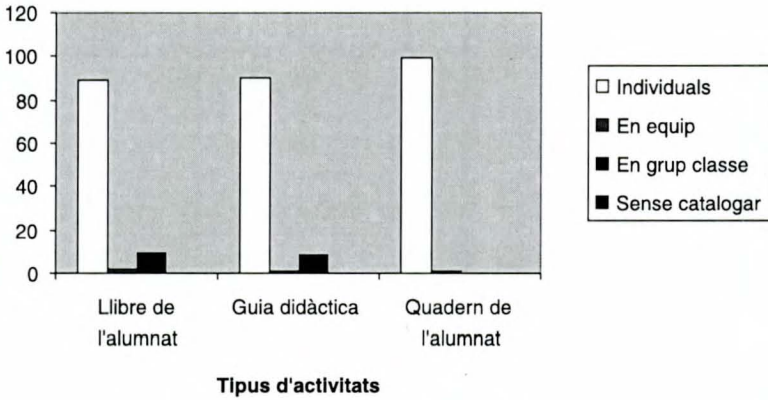
xistència d'activitats *en equip* o *grupals*. La guia didàctica, en canvi, ofereix un gran nombre d'activitats *grupals*, però continua sense proposar activitats *en equip* (vegeu gràfic 6 pàg. 331).

Tal com es pot observar, és un panorama poc optimista el que resulta de l'anàlisi de les activitats d'aprenentatge que proposen ambdues editorials. En la major part es tracta

d'exercicis breus, de caràcter tancat —en què la resposta ja està predefinida i s'explicita en la guia didàctica— i de realització individual. Amb aquests plantejaments, es configura un currículum molt poc o gens obert, en el qual les funcions del docent es troben molt limitades, gairebé reduïdes a la comprovació de si els alumnes encerten o no la resposta correcta en cada exercici dels que se'ls assignen.

GRÀFIC 4 *Directivitat de les activitats (Voramar)*

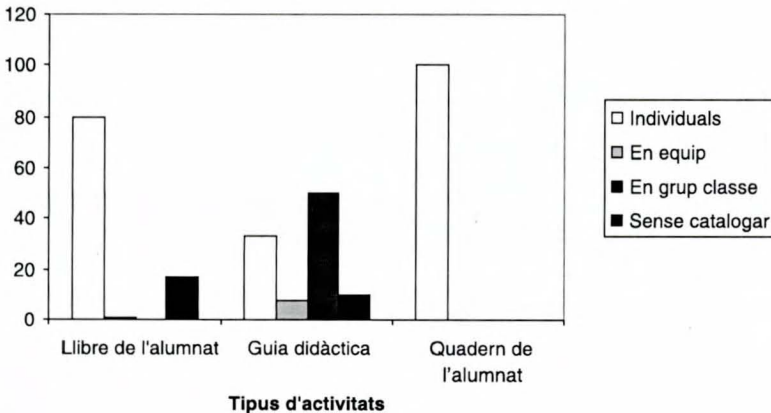

GRÀFIC 5 Agrupament de les activitats (Anaya)

Aquest és el currículum innovador de la Reforma?

Hem resumit alguns dels trets que ens semblen més característics de dos dels nous llibres de text de la Reforma; dos manuals dels més venuts i precisament corresponents a l'àrea que millor permetria

fer realitat aquest ensenyament actiu, arrelat en l'entorn, interdisciplinari i respectuós amb la diversitat, que suposadament promou la Reforma. Tanmateix, les dades són sobre la taula: aquests textos presenten un currículum tancat i gens flexible, sense opcionalitat, ni itineraris curriculars, ni alternatives reals per atendre alumnat divers; desenvolupen una detallada seqüència d'ob-

GRÀFIC 6 Agrupament de les activitats (Voramar)

jectius i continguts totalment predefinits i assignen al professorat la funció prioritària de vetllar perquè els alumnes els aprenguin de manera òptima; proposen una sèrie d'activitats escassament *educatives* tant per a l'alumnat com per al professorat... i tot això sense presentar a l'ensenyant —suposadament, el màxim responsable del desenvolupament del currículum a l'aula— una mínima justificació teòrica de quina és la proposta educativa que se li ofereix i per què s'ha configurat d'aquesta manera.

Naturalment, cada docent podrà fer l'ús d'aquests llibres de text que vegi més convenient, sense haverlos d'aplicar necessàriament al peu de la lletra. Però la nostra anàlisi no pretenia valorar què fa cada docent amb els seus llibres de text, sinó quin és el tipus de currículum que aquests configuren. Això pot relativitzar una mica la *duresa* de les conclusions a què hem arribat, ja que un bon professor pot treure profit fins i tot del pitjor llibre de text. Però la realitat és així: si la major part dels manuals escolars no es diferencien gaire dels dos que hem examinat,¹⁶ quin ensenyament rebran els escolars emprant aquests instruments didàctics? Quin creixement professional poden experimentar els ensenyants que utilitzen aquestes eines?

(16) Caldria fer alguns matisos segons les editorials, les àrees o els nivells; però sobretot caldria tenir en compte tots aquells docents que es recolzen en una altra mena de recursos per desenvolupar l'ensenyament: materials editats per MRP, ONG o col·lectius de professors, materials d'elaboració pròpia

Referències bibliogràfiques

- BINI, G. et al.: *Los libros de texto en América Latina*. México: Nueva Imagen, 1977.
- CONTRERAS DOMINGO, J.: *La autonomía del profesorado*. Madrid: Morata, 1997.
- FREINET, C.: *Técnicas Freinet de la Escuela Moderna*. Madrid: Siglo XXI, 1980.
- GARCÍA PASCUAL, E.: *Libros de texto y reforma educativa: un análisis de los textos escolares de educación primaria*. Universidad de Zaragoza, 1996. Tesis doctoral.
- GIMENO SACRISTÁN, J.: *El currículum: una reflexión sobre la práctica*. Madrid: Morata, 1988.
- GUERRERO SERÓN, A.: *Manual de sociología de la educación*. Madrid: Síntesis, 1996.
- KUHN, T. S.: *La estructura de las revoluciones científicas*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1990.
- LLEDÓ BECERRA, A. I.: «¿Qué pasa con la Educación Primaria?», a *Cuadernos de Pedagogía*, 280, maig, 1999, pp. 83-89.
- MAINER BAQUÉ, J. C.: «¿Nuevos libros para reformar la enseñanza?», a *Iber*, 4, 1995, pp. 87-103.
- MARTÍNEZ BONAFÉ, J.: «¿Cómo analizar los materiales?», a *Cuadernos de Pedagogía*, 203, maig, 1992, pp. 14-18.
- PARCERISA ARAN, A.: *Els materials curriculars a l'ensenyament primari*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996. Tesis doctoral.
- PAREDES LABRA, J.: *Análisis etnográfico de los usos de recursos y*

materiales didácticos en educación primaria. Estudio de los casos de dos centros. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1998. Tesis doctoral.

ROGERO ANAYA, J.: «Cambios y resistencias al cambio en la educación primaria», a *Signos*, 22, 1997, pp. 34-43.

ROTGER AMENGUAL, B.: «El material didáctico», a ARRIBAS, C. *et al.*: *El Ciclo Medio en la Educación Básica.* Madrid: Santillana, 1982, pp. 288-308.

TIANA FERRER, A.: «El libro escolar como instrumento didáctico. Concepciones, usos e investigaciones», a ESCOLANO BENITO, A. (dir.): *Historia ilustrada del libro escolar en España: de la posguerra a la reforma educativa.*

Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1998, pp. 149-175.

TRUEBA MARCANO, B.: «Modelos didácticos y materiales curriculares en educación infantil», a *Investigación en la Escuela*, 33, 1997, pp. 35-46.

Paraules clau

Educació primària

Reforma educativa

Llibre de text

Professionalitat docent

Abstracts

Partiendo de la hipótesis del papel tan relevante que desempeñan los libros de texto en la enseñanza primaria, en el presente artículo se recuerdan algunos de los principales postulados de la Reforma, para plantear a continuación la duda sobre si los actuales libros de texto son coherentes o no con dichos principios. Tras apuntar algunos datos al respecto a partir de los resultados de distintas investigaciones, en este trabajo se proporcionan puntos significativos procedentes de un análisis de dos libros de texto de las editoriales más potentes del mercado. El estudio se centra en especial hacia el grado de apertura curricular de los materiales y pretende esclarecer en qué medida estos libros de texto contribuyen a la descalificación docente o, por el contrario, a su profesionalización.

En partant de l'hypothèse du rôle si déterminant que les livres de texte jouent au niveau de l'enseignement primaire, cet article présente quelques-uns des principaux postulats de la Réforme afin de questionner ensuite si les livres de texte actuels sont cohérents ou non avec ces principes. Après avoir spécifié certaines données en ce qui les concerne, en se basant sur les résultats de diverses études, ce travail apporte des éléments significatifs qui proviennent d'une analyse de deux livres de texte des maisons d'éditions les plus importantes du marché. Cette étude se centre en particulier sur le degré d'ouverture du matériel envers le programme scolaire et prétend clarifier dans quelle mesure ces livres de texte contribuent à la disqualification de l'enseignant ou, au contraire, à sa professionnalisation.

Starting from the hypothesis of the extremely relevant role played by textbooks in primary teaching, the article remembers some of the main assumptions of the Reform, in order to then place in doubt whether current textbooks are consistent or not with these principles. After giving data from the results of several pieces of research, important points resulting from an analysis of two textbooks from the market's leading publishers are considered. The study concentrates especially on the degree of curricular openness of the subjects, and tries to clarify how much textbooks contribute to the discrediting of teaching, or on the other hand, to its professionalisation.